

דליה עופר

סיפורה של צביה האחת

בלה גוטרמן, צביה האחת: סיפור חייה של צביה לובטקין, תל-אביב וירושלים: הקיבוץ המאוחד, יד ושם, תשע"א, 440 עמ'

אתחיל מהערה מקדימה, למען השקיפות. מחברת הספר בלה גוטרמן ואנוכי מכירות אישה את רעותה שנים ארוכות, במסגרת עבודתה ב'יד ושם' והשעות הרבות שאני עצמי מבלה במוסד זה, בארכיון ובספרייה, בהרצאות ובישיבות בוועדות שונות.

לכאורה בני הדור שלי, שגדל ובגר בעשור הראשון של ישראל, מכירים את צביה לובטקין. אין זו היכרות אישית, אלא הכרה של דמות ציבורית איקונית הקשורה לצמד המושגים שואה ותקומה, שנשמעו תדיר בשיח הציבורי. לובטקין הופיעה בימי הזיכרון לשואה ולגבורה ודיברה בהזדמנויות שונות על השואה ועל המרד. עדותה במשפט אייכמן עוררה הד עצום והתרגשות לא מועטה. אני זוכרת אותה מדברת ב'בית הספר התיכון שלי' האוניברסיטה ביום השואה בשנות השבעים הראשונות, ואת הרושם העז שעשתה האישה הקטנה והצנומה על התלמידים והמורים; כולם האזינו לדבריה כמעט בהדרת קודש. דבריה בקיבוץ יגור שפורסמו בשנת תש"ד בכותרת 'אחרונים על החומה' היו לטקסט מכונן, ובתנועות הנוער חזרו וציטטו ממנו בהזדמנויות שונות. ספרה 'בימי כיליון ומרד', שפורסם רק לאחר מותה, היה לנכס צאן ברזל לכל מי שלומד על השואה באוניברסיטאות, והוא מצוטט לא אחת בתכניות הלימודים של בתי הספר התיכונים. דמותה של לובטקין מופיעה שוב ושוב במונוגרפיות על ורשה והמרד.

לכאורה אנו יודעים הרבה על צביה לובטקין, ומהי אם כך חוויית הקוראים בספר שלפנינו ובעקבותיו?

בפתיחה לספר מצטטת גוטרמן מדברים שאמרה לובטקין בת העשרים וחמש, צירה לקונגרס הציוני, באוגוסט 1939, כאשר טיילה בז'נווה: 'אני צביה אם אכתוב פעם רומן אקרא אותו "מביטן עד ז'נב"' (עמ' 11; ביטן היא עיירת הולדתה של לובטקין). כותרת זו, שגוטרמן מציגה כמשפט אירוני שנאמר בגיחוך ובשוככות, רחוקה מאוד מלתאר את חייה של לובטקין. ואולם אם באוגוסט 1939 נראה היה המרחק מביטן לז'נב ללא גישור, הרי המרחב שנפער בחייה של לובטקין מאז שחזרה לפולין באותו חודש עצמו, בתום ישיבות הקונגרס שקוצר, ועד שנחתם סיפור חייה, אין לו שיעור ולא ניתן לתארו בכותרת זו או אחרת. ולכן הכותרת שבחרה המחברת לספר, 'צביה האחת', שהוא ציטוט מדברי אנטק צוקרמן, בן זוגה של צביה, מדגיש

פרייהייט' באזור שוליים, אך התבלטה כדמות מרכזית בתנועה בחלק זה של פולין. לא נמצא חומר רב על ראשית דרכה ופעילותה בתנועה וכך גם בהכשרה בלוצק ובקייצלה במחצית הראשונה של שנות השלושים. עם זאת ידוע כי היא התמנתה לאחראית להכשרות בפולין, וכנאמר לעיל נשלחה כנציגה לקונגרס הציוני בקיץ 1939. רוב הדברים על אודותיה נשמעו מפי אנשים בשנת 1943 ולאחר מכן. הם פגשו בה בשנות השלושים בפולין בפעילות התנועה, ואולם בשנת 1943 כבר נודעה מרכזיותה בחיי התנועה בגטו. ההתרחשויות בעשור מאז שהכירו פעילים את לובטקין ועד 1943, שניתן לכנותו עשור 'ארוך', עיצבו דמות חדשה, שהייתה מעורבת בהתכתבות עם ראשי התנועה ועם פעילי ההצלה במרכזים השונים, ובתכתובת הפנימית של פעילי ההצלה וראשי היישוב נודע השם צביה כצופן ליהודי פולין הכבושה. מקור אחר למידע על צביה היה אחותה הצעירה אהובה, שעלתה לארץ לפני המלחמה, ושסיפרה על צביה ועל בית גידולן.

מכאן ניתן ללמוד בזהירות ראויה שעל אף אישיותה הנמרצת של לובטקין ותכונותיה הכולטות, ובהן נאמנות ללא סייג לתנועה ולערכיה, הערצה למנהיגיה בארץ, היצמדות למטרה, יושר ויושרה, לא ניתן היה לנבא בנעוריה שהיא עתידה להיות מנהיגה. פרק הזמן שהפך את המרחק מז'נווה לוורשה לבעל משמעות ולהרואי בכל מובן הוא תקופת הכיבוש הנאצי, שבה פעלה לובטקין בגטו, נאבקה לשמירת התנועה, דאגה לסיפוק צרכים בסיסים לחבריה, הייתה שותפה בעיצובה של המחתרת ונמנתה עם מנהיגי המרד. לכל אלה מוקדש השער השני, שהיקפו כ-170 עמודים, יותר משליש של הספר, והוא מרגש ומרטיט במיוחד. משפט זה עשוי להישמע כקלישאה, שהרי כל תיאור של חיי גטו ורשה ושל המאמצים האדירים לשמור על שגרת חיים במצב

את עמדתה של המחברת באשר לביוגרפיה. אין זו רק לובטקין הלוחמת ואשת המחתרת, אין זו רק הפעילה בקיבוץ ובתנועה והשליחה לקהילות ישראל מטעם הסוכנות, ואין זו רק הדמות האיקונית בשיח הציבורי בשנות החמישים והשישים – זוהי האחת שיש בה כל אלה ועוד, האחת במובן של השלמות בסיפור החיים המגוון והחוצה גורלות, תקופות ויבשות. זהו סיפור חיים שחייב לאחד את כל הצביות של כל הזמנים, וזוהי גם האחת במובן המיוחדת והאישית. כך בכותרת רומזת לנו המחברת לאן היא שואפת בסיפור חייה של לובטקין ובתיאור דמותה ואישיותה.

בפתיחת הספר גוטרמן מציבה את שאלות הבסיס בסיפור חייה של לובטקין:

מי היתה צביה שכך תוארה בפי בני התקופה? האם באשה הצעירה שהוספדה עוד בחייה היתה שאפתנות וחתירה להגיע למעמד של מנהיג, או שמא יעד לה הגורל להיקלע לצומת של התרחשויות שהיתה להן השפעה מכוננת על ההיסטוריה של העם היהודי במאה העשרים? האם היתה יד המקרה בלבד שברא אותה בדמות חדשה והיא הפכה למנהיגה צעירה ששמה הפך לשם נרדף למחתרת החלוצית וליהדות פולין, ולרוח החיה 'בעלילות הגבורה של הקוממיות החלוצית' (עמ' 13)

המחברת מתחקה בקפדנות ומתוך בחינה מתמדת אחר חייה של לובטקין כדי לפתור את חידת גדולתה ושיעור קומתה. המהלך הזה נושא אותנו בעניין לאורך מאות העמודים של הספר. גוטרמן מוליכה את הקוראים עקב בצד אגודל לעבר ביתה ומשפחתה של לובטקין במזרח פולין, ראשית פעילותה התנועתית בחיי היום-יום וגיבוש אישיותה כחברת תנועה המזדהה הזדהות עמוקה עם האידאולוגיה של התנועה ועם מטרתיה. בפרק הראשון של הביוגרפיה, שעוסק בילדותה ובנעוריה של צביה בביטן, מתעורר קושי עקב מיעוט המקורות על ראשית פעילותה התנועתית; לובטקין פעלה בראשית דרכה בתנועת 'דרור –

'שמרו על צביה שלכם, היא לא תחזיק מעמד זמן רב במצב הזה' (עמ' 106).

גוטרמן משלבת בתיאורי העבודה המאומצת והמציאות הקשה של הגטו ותנועות הנוער את סיפור יחסיהם של לובטקין ויצחק צוקרמן (אנטק), לימים בעלה – היכרות שקדמה לתקופת הגטו ורומן שפרח בו, רומן לא פשוט עם גבר שאהב לחזור, ושנחשב לאחד הבחורים המושכים בקרב פעילי התנועה, מי שגם חברות של לובטקין חיזרו אחריו. פרק ג כתוב באיפוק ופוחח בתיאור מערכת יחסי אהבה מורכבת מאוד בין בני הזוג. דווקא בשל כך אנו יכולים להבין שגם בגטו התנהלו חיים של צעירים בעלי תשוקות ורגשות, מחויבויות וקנאות. כל אלו חשובים לנו הקוראים, הרחוקים כל כך ממצבי קיצון אלה, ומסייעים בידינו להתקרב אל החיים שם על מכלול בעיותיהם האנושיות.

מאה העמודים בשער זה המוקדשים למחירת ולמרד ולפעילותם של לובטקין וחבריה לאחר חיסול הגטו ויציאתם לצד הארי, משלימים את ההיבט ההרואי של דמותה כלוחמת שהייתה בקרב חבריה, ביישוב בארץ ובזיכרון ההיסטורי הישראלי לסמל של הלחימה היהודית בגטאות. ואולם לטעמי, וכך אני מבינה את כוונתה של המחברת, רק החיבור לדמותה של לובטקין שנאבקה למען חבריה בחיי היומיום טרם הקמת המחתרת הלוחמת, מעניק את הפרספקטיבה הנכונה לפעילותה מאז הגירוש הגדול מגטו ורשה בקיץ 1942, שבעקבותיו התארגן ה'ארגון היהודי הלוחם', אי"ל.

190 העמודים בשערים השלישי והרביעי של הספר מוקדשים לתקופה שלאחר המלחמה – פעילותה של לובטקין בפולין לאחר המלחמה, המציאות המורכבת ביחסים בין לוחמים יהודים מקבוצות שונות, שעברו חוויות שונות במאבק בנאצים, ובעיקר חייה בארץ מאז עלותה בשנת 1946 ועד מותה.

קיצון ללא תקדים, ובהיעדר יכולת לצפות מה ילד יום, הוא מרגש ומרטיט. גוטרמן מציגה את דמותה של לובטקין על רקע ההתרחשויות בוורשה מאז ראשית ההתקפה הגרמנית, התלבטויותיהם של חברי מרכז 'החלוץ' אם לצאת את העיר או להישאר בה, הדאגה לחניכי התנועה ולחברי ההכשרות, היציאה למזרח פולין והחזרה לוורשה הכבושה בראשית 1940, יחד עם פעילי תנועה אחרים. לטעמה של גוטרמן התקופה הקצרה שבה שהתה לובטקין במזרח פולין תחת כיבוש סובייטי ופעילותה הלא חוקית בארגון התנועה ובחיפוש דרכים לארץ-ישראל, היו הכשרה של ממש למעשיה בוורשה, לפני הכניסה לגטו ובגטו. בתיאור תקופת הגטו אנו קוראים על מוסדותיו ודרכי פעולתם וחשים את מצוקותיהם של תושביו הכלואים. או אז פעילותה של לובטקין במסדרונות היודנראט, הקשרים שרקמה עם אנשיו, עם אנשי העזרה העצמית היהודית ועם בעלי ממון, כדי להשיג אוכל ועבודה לחברי התנועה, בצד גישתה בפעילות התנועה ומאמציה לעודד את החברים בסמינרים ובחווות החקלאיות בגרוכוב ובצ'רניאקוב, מקבלים את הממדים הנכונים ביחס לתקופה ולאתגריה.

בחלק זה של הספר, באמצעות תיאור פעילותם של לובטקין וחבריה וחברותיה לתנועה, המחברת מצליחה להכניס את הקוראים לפני ולפנים של הבעיות שניצבו בפני אנשי הגטו. היא מצטטת מיומנה של חברת התנועה חנה:

ושוב יצאה לעמל, צביה היתה במרכז העושים והמעשים, בפרוודורי הג'ינט עמדה וטיפלה בהגשת עזרה [...] במסדרונות הקהילה, טיפול מייגע בהשגת עזרה לחברים, רישיונות מעבר, תעודות שחרור ממחנות עבודה, בישיבות המוסדות נלחמה לעקרונותינו, לענייננו החלוצי. לעיתים אנחה חרישית: אפסו כוחותי – ושוב במרץ מחודש לעבודה [...] צביה נראתה תמיד רע, בתכלית הפשטות לא היה לה זמן לאכול, ידידה שלנו בעיר אמרה לי פעם:

של החורבן מחד גיסא והצלחה שלה מאידך גיסא. רגשות קשים שהיו קשורים לאירועים שונים סביב המרד והמעבר לצד הארי היו נטועים עמוק בנפשה, אף כי לכאורה האפילה עליהם הפעילות המתמדת לשיקום חייהם של הניצולים בפולין. בתחום החיים האישיים והיחסים עם צוקרמן גוטרמן מדגישה מצד אחד את שיתוף הפעולה ביניהם – כאשר צוקרמן הוא מנהיג מוכר של יהודי פולין ומעורב בפעילות הוועד היהודי ובקשרים הדוקים עם השלטון, ולובטקין פועלת מאחורי הקלעים כאשת סוד ויועצת – ומצד אחר את רצונה של לובטקין להגן על צוקרמן מפני הביקורת על היעדרותו מן הגטו בזמן המרד. צוקרמן עצמו, אף שניצב במרכז הפעילות התנועתית והיהודית וזכה להערצה רבה, ועל אף אישיותו הכריזמטית, התקשה גם הוא להשתחרר ממועקות העבר הקרוב ובעיקר מהיעדרותו מוורשה בזמן המרד, וכבר נטה להרכות בשתייה, בעיה שהלכה והחריפה במרוצת השנים.

גוטרמן מתמודדת בעדינות וברגישות עם פרק זמן זה, שהיה מורכב ועמוס רגשות אצל לובטקין ואצל כל מי שהייתה עמו במגע, ואינה מכסה על ההתלבטויות והקשיים שנערמו בפני לובטקין וניצולים אחרים בתקופת המעבר הזאת. קרן האור שליוותה את לובטקין הייתה התשוקה להגיע לַאָרֶץ אהבתה ולפגוש את המנהיגים הנערצים עליה.

השער האחרון של הספר דן בחייה של לובטקין בארץ: התקבלותה בחוגי התנועה וכציבור הרחב, המעשה הקיבוצי, הקמת המשפחה ופעילותה הציבורית. גוטרמן מעצבת דמות מורכבת של אישה שהיא סמל של הנרטיב שואה, תקומה ומרד, אך לובטקין חיפשה את ההגשמה התנועתית ואת המעשה האישי מבלי להיות משועבדת לעיצוב זיכרון השואה. האם ראתה את עצמה כניצולת שואה או כמגשימה את רעיון התנועה והקיבוץ,

במקום זה ראוי להעיר על מבנה הספר. בספר שתי תקופות ביניים חשובות בעיצוב תודעתה של לובטקין ומודעותה לאחריותה ולתפקידה, והן זוכות לסיקור תמציתי וענייני: התקופה הסובייטית בראשית המלחמה והתקופה בפולין לאחר המלחמה טרם עלייתה לארץ. לשתיהן מוקדש מספר עמודים כמעט זהה, ובמובן מסוים שני שערים אלה הם בבחינת הכנה לשערים המרכזיים של הספר, תקופת ורשה והחיים בארץ־ישראל. ואולם ההבחנות בין שתי תקופות ביניים אלה משמעותיות להבנת דמותה של לובטקין וכיצד ראו אותה חבריה.

בתקופה הסובייטית אמנם הייתה לובטקין דמות מוערכת בקרב חברי תנועתה, וגילתה אומץ, אחריות, תושייה וכושר מנהיגות של ממש. ואולם היא עדיין לא הייתה דמות של מנהיגה מחוץ לחוג מכריה וחברי התנועה. ואילו מתום המלחמה ועד עלייתה לארץ, בשנות פעילותה לשיקום התנועה והיהודים ששרדו בפולין, כבר נודעה לובטקין כמנהיגת המרד (בצד מרדכי אנילביץ) והייתה – עם צוקרמן – הרוח החיה בארגון מחדש של חיי הניצולים. מנהיגותה ואישיותה חרגו מגבולות התנועה אל כלל היהודים בפולין, ורכים התייחסו אליה ולחבריה בדחילו ורחימו, והיו מוכנים להישמע לעצותיה, להנחיותיה או להוראותיה כאשר לאחריותם ולפעילותם. על אף המחלוקות בין אבא קובנר וחברי 'השומר הצעיר' לבין לובטקין, צוקרמן וחברי 'דרור', כאשר לנקם בגרמנים ולארגון מחדש של חיי היהודים בפולין, היה ללובטקין מעמד מיוחד בקרב הניצולים ובכללם חברי 'השומר הצעיר', ופעילותה החברתית שוב הציבה אותה כדמות האם והאחות הגדולה.

גם בפרק זמן זה של פעילותה המידע על אודותיה אינו ישיר, והיא ניצבה לכאורה בצלו של צוקרמן בשנות פעילותו מכריעות עבורו. בשלב זה של חייה ופעילותה ליוו את לובטקין הצל הכבד

אישיותה של צבייה, לאור תיאורה בתקופות אחרות בחייה. לובטקין, הדמות האישית והפרטית שסירבה להיות סמל ציבורי ורצתה לחיות את חיי הקיבוץ, לעבוד בלול או בכל ענף אחר, ומנגד מי שנענתה לדרישות הציבוריות והציצה כל הזמן לבחון אם אין מעשיה פוגעים בכך זוגה, היא דמות חידתית למדי. התרחקותה מכל הקשור בעיצוב זיכרון השואה מחד גיסא, ומאידך גיסא תרומתה הרבה לעיצוב זיכרון השואה בדברים שאמרה בציבור, בהופעתה במשפט אייכמן ובדרך שבה תמכה ב'בית' – המוזאון בקיבוץ לוחמי-הגטאות, שהיה בבת עינו של צוקרמן – כל אלו מותירים את הקוראים במתח במאמץ להתחקות אחר דמותה המופנמת והמוחצנת של לובטקין. השאלות שכקוראת לא חדלתי לשאול את עצמי התכנסו ליכולתה של לובטקין להכיל את העבר, להתפייס עם התחושה הקשה של ההצלה האישית לנוכח החורבן הנורא ומותם של החברים הקרובים ביותר. ובצד אלה מה מלמדת אותנו היום הנאמנות התנועתית של לובטקין וחבריה עליהם ועלינו בישראל בשנת 2014?

במסכת הרחבה הזאת של חיי לובטקין בארץ ניצב הפרק האחרון, על מאבקה במחלתה הסופנית, כסיפור המגלם הרבה מהקושי להתקרב אליה ומן המשיכה האדירה לחבק ולאהוב אותה. כאבה והתכנסותה, קור רוחה וחולשתה, החומרה שנהגה עם עצמה בחייה האישיים, חומרה שבאה לידי ביטוי למשל בשרפת חלק ניכר מן המכתבים האישיים שהחליפה עם יצחק, מותירים את הקוראים חושבים ותוהים, שבים ומהרהרים, ומסיימים בתחושה שאכן ארוך ונפתל הגשר שיש לעבור כדי להגיע אל 'צביה האחת'.

רעיון שגדלה עליו ושהאמינה בו? גוטרמן מתארת את בת הזוג שהגנה תדיר על בן זוגה ואת האם שלא הרכות אפינה אותה אך דאגה לשלומם של ילדיה, למזונם ולבריאותם. בתיאור חייה ופעילותה של לובטקין עולה אישיות שמתוך ניסיון חייה התגבשה בה מידה של נוקשות והיעדר גמישות, ושתכונות הנאמנות והרבקות במטרה היו מקווי אופייה הראשוניים. מה שעשוי להפתיע את הקוראים הוא המסירות וההערצה למנהיגות התנועה בארץ ובעיקר ליצחק טבנקין, שהובילו את לובטקין – שידעה להיות נאמנה לרצונה בזמנים קשים ומכריעים – לפעול במחוזות שלא רצתה בהם, למשל בסוכנות היהודית.

בשער זה, הדרך בתקופה מורכבת ביותר, בשנים המעצבות של ישראל, קשה לשמור על תמונה כללית של ישראל כפי שהצליחה גוטרמן לעשות בשערים האחרים, שדנו בפעילותה של לובטקין בגולה. דומה שהמחברת הייתה מודעת לבעיה זו והחליטה להתרכז בתנועה הקיבוצית של לובטקין, 'הקיבוץ המאוחד', ובפעילותה הספציפית במוסדותיה, ולגזור מכאן את הגדרת ה'אחת' וגבולות מנהיגותה. הדוגמאות השונות שמביאה המחברת מוכיחות שלובטקין ידעה להעריך נכוחה את כוחה והשפעתה במסגרות השונות. היא לא חדלה להיות דמות המייצגת עולם ערכים ברור, ונאבקה למענו גם במקומות הרגישים של קיבוצה. כך היה בגישתה לשאלות של מגדר ותפקיד הנשים בקיבוצה ובתנועה, וכך בסוגיות פוליטיות עקרוניות, השילומים והיחסים עם גרמניה ה'אחרת'.

החלק הזה של הספר מרתק לא פחות מחלקיו האחרים אף כי הוא מותיר לא מעט שאלות בדבר